ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 105, Haziran 2020, s. 173-183

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43011>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
21.04.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.06.2020

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat KUTLUAY
Siirt Üniversitesi, Sosyoloji
kutluayfirat@gmail.com

HERAKLEİTOS'UN DEMOKRASİ ANLAYIŞINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Öz

Antikçağın önemli filozoflarından olan Herakleitos, gerek insanlara ve gerek demokrasiye olan karşıtlığı ile bilinmektedir. Herakleitos insanın kendisine, çevresine ve evrene karşı bilgisizliği ya da kayıtsızlığı nedeniyle sıradan ve nitelsiz bir varlık olduğunu söylemekte ve ona göre bu tür insanlardan etrafta yığınla bulunmaktadır. Bu nedenle Herakleitos'un insanlara karşı tutumu, tamamen onları küçümseme ya da aşağılama şeklinde kendini göstermiştir. İnsanların çoğunluğu doğası gereği nitelsiz ya da sıradan olduğu için ve yönetim biçimlerinden olan demokrasi de bu nitelsiz ve sıradan insanlardan oluştuğu için Herakleitos, demokrasiye yönelik karşıt bir tavır takınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Herakleitos'un, insanlara ve demokrasiye yönelik neden karşıt bir tutum içerisinde olduğunu nedenleri ile birlikte ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu çalışma ortaya çıkan sebepler doğrultusunda Herakleitos'un, insanlara yönelik sert tutumu ve buradan yola çıkıldığında demokrasiye karşı olan tavrında büyük bir haksızlık içerisinde olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Antikçağ, Herakleitos, İnsan, Demokrasi

A CRITICAL APPROACH TO HERAKLEITOS' UNDERSTANDING OF DEMOCRACY

Abstract

Heraclitus, one of the important philosophers of antiquity, is known for its opposition to both people and democracy. Heraclitus says that man is an ordinary and unqualified being because of his ignorance or indifference to himself, his environment and the universe, and according to him, there are masses of such people. For this reason, Heraclitus' attitude towards people has manifested itself in the form of belittling or humiliating them. Since the majority of people are unqualified or ordinary in nature, and democracy, which is one of the forms of government, is composed of these unqualified and ordinary people, Heraclitus took a contrary attitude towards democracy. Therefore, this study reveals why Heraclitus has a contradictory attitude towards people and democracy. At the same time, this study revealed that Herakleitos was in a great injustice in his harsh attitude towards people and in his attitude towards democracy.

Keywords: Antiquity, Heraclitus, Human, Democracy

Giriş

İnsan kimdir ya da insan nedir? İnsan denilen varlığın ne olduğu veya kim olduğu ile ilgili düşünce tarihinde birçok düşünür tarafından ya bir merak konusu olmuş ya da büyük bir problem dâhilinde görülerek ele alınmış ve bu minvalde düşünürler tarafından birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Önemli olan bu görüşlerden birkaçını aşağıda verildiği şekilde sıralamak mümkündür; Aristoteles (2017:26) için insan, kendine yetememesi ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarının yardım ve işbirliğine ihtiyaç duyması, onu diğerleriyle birlikte yaşamaya, dayanışma içinde bulunmaya ve etkileşim içerisine girmeye zorladığından toplumsal bir canlı olduğu gibi aynı zamanda da politik bir varlıktır. Hobbes'da (2004:93) insan, devamlılığını sağlamak adına kendi çıkarının peşinde koşarak diğerleriyle zorunlu olarak çatışmaya girmesi onun insan, insanın kurdudur şeklinde tezahür etmektedir. Hugo Grotius'a (2011:15) göre insan, kendi türüne özgü olarak birçok davranış sergileyerek üstün bir hayvan olmakta ve bu nedenle diğer hayvanlardan ayrılmaktadır. Freud'a (1993:87) göre insan, kendi arzu ve isteklerini gerçekleştirmek için sürekli iç çatışma halinde olan ve bu doğrultuda hareket eden egoist bir varlıktır. Kant'a göre insan, sahip olduğu pratik akıl sayesinde yasalar ve ilkeler koyarak eylemektedir. Bu da insanın kendisini var eden bir varlık olduğunu göstermekte ve aynı zamanda onun özgür bir varlık olduğunu karşımıza çıkarmaktadır (Özlem, 2008:36-37). Diderot'a göre ise insan hisseden, düşünen, dünya üzerinde özgürce dolaşan, hükmettiği bütün diğer hayvanların başında görünen, toplum içinde yaşayan, sanatı ve bilimi icat eden, kendine özgü iyilik ve kötülüğü olan, kendine efendiler oluşturan ve kanunlar yapan, vs. bir varlıktır. Rousseau'ya (2011:322-323) göre insan, doğuştan iyi bir varlık olarak dünyaya gelmekte ama daha sonra topluma karışarak kötü bir varlığa dönüşmektedir. Sartre'ye (2005:71) göre insan, sürekli kendini yani özünü yaratan özgür bir varlıktır.

Yukarıda verilen görüşlerin yanında elbette daha farklı birçok görüş vermek mümkündür. (Descartes, Hegel, Marx, Nietzsche gibi düşünce tarihinin önde gelen birçok önemli ismi saya-

biliriz.) Özellikle bu görüşlerin arasına Hristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik gibi üç büyük inancı da dâhil edebiliriz. Bu inançlara ait kutsal kitapların birçok yerinde insanın ne olduğu ile ilgili söylemlere rastlayabiliyoruz. Örneğin İslamiyet için insan doğası gereği iyilik üzerine doğmuş, iyi ve bu nedenle masum bir varlık olarak en güzel şekilde yaratılmıştır (Tin, 95:4). Ama insan yaşamında iyiliği de kötülüğü de seçme iradesine sahip olduğu için, seçimine göre bir varlık olmaktadır. Hristiyanlıkta ise insan günahkâr doğduğu için doğası gereği günahkâr bir varlık olarak karşımıza çıkmakta ve tüm yaşamını, Tanrı tarafından affedilmek umuduyla geçirmektedir (İncil, 2012:1-61). Yahudi inancına göre Tanrı Yahudileri, dünyada varolan tüm insanlar arasından özellikle seçtiğinden diğerlerinden üstündürler ve bu nedenle doğaları gereği iyidirler. Yahudiler dışında geri kalan tüm insanlar doğaları gereği kötüdürler (Çıkış, 19:6 ve Tesniye, 7:6, 14:2).

Görüldüğü üzere gerek düşünürler ve gerek bazı kutsal kitaplarda ortaya atılan birbirinden farklı görüşler söz konusudur. Ama bu tanımlamalar insanın tam olarak kim ya da ne olduğu yönünde tanımlamalar olmak yerine, daha çok insanın nasıl bir varlık olduğu üzerine açıklamaları barındırdığını söylersek yanlış olmaz. Daha net bir ifadeyle bu tanımlamalar, insan kimdir ya da nedir sorusunun cevapları yerine insan nasıl bir varlıktır sorusunun cevaplarını verdiğini söylemek daha doğru gibi görünmektedir. Ama bunlar her ne kadar insanın kim ya da ne olduğu ile ilgili tanımlamalar olduğu varsayılsa bile, bu görüşler birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle farklılıklar dikkate alındığında insanın kim ya da ne olduğunu tanımlayabilmenin ne kadar zor olduğu, hatta tanımlayabilmek mümkün gözükmemektedir.

İnsanı tanımlamanın mümkün olmamasının yanında, insanı aynı zamanda politik bir varlık olarak ele aldığımızda ona hangi yönetim biçiminin uygun olduğunu saptayabilmek de böylelikle daha zor bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal otoritenin kurulmasından günümüze değin insanoğlunun tarihte farklı zaman ve mekânlarda birbirinden farklı yönetim biçimleri altında yönetilmiş olması, meselenin zorluğunu bize fazlasıyla kanıtlamaktadır. Aristoteles'in (2017:98-99) yönetim biçimleri sınıflaması göz önüne alındığında bu yönetim biçimi kimi zaman Monarşi, Anayasal Düzen (Politeia), Tiranlık, Oligarşi, Aristokrasi ve kimi zaman Demokrasi şeklinde olmuştur. Bununla birlikte düşünce tarihinde adı geçen bu yönetim biçimleri bazı yönleriyle filozoflar tarafından büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Platon ve Aristoteles gibi önde gelen filozoflar dâhil olmak üzere Antikçağ filozoflarının çoğunluğu, demokrasi karşıtı bir tutum sergileyerek aristokrasiden yana tavır takınmışlardır. Ortaçağ dünyasında neredeyse tamamına hâkim olan Monarşi adı verilen tek kişinin yönetimi yönünde bir yönelim söz konusu iken, Rönesans ve reform hareketleri ile başlayan bir süreç ile birlikte demokrasi yanlısı bir eğilim gelişmeye başlamış ve günümüze bakıldığında ise, her ne kadar birbirinden farklılıklar gösterse de daha çok demokrasi yanlısı bir tutum olduğu görülmektedir.

İnsanoğlunun ne olduğu ya da kim olduğu ile ilgili görüş bildiren ve bu doğrultuda gerek insanlara ve gerek demokrasiye olan karşıtlığı ile bilinen, düşünce tarihinin önemli filozoflarından bir tanesi de Antikçağın Ephesoslu (Efes) filozofu Herakleitos'tur. Herakleitos (M.Ö. 540-490) tam bir insan düşmanı olduğu iyi bilinmekte ve yaşadığı kentin insanlarına karşı olan bu düşmanlığını da, "sizin gibi lanet insanlarla oturup politika yapmaktansa, Artemis tapınağına çekilip orada çocuklarla oyun oynamak daha iyidir" (Laertios, 2019:417) diyerek gösteriyordu. Bununla beraber Herakleitos (Arslan, 2009:180) yazdığı eserleri halkın anlamayacağını düşünerek, halkı çok küçümsemesi ve bundan dolayı yazdığı tüm yapıtlarını Artemis tapınağına saklayarak halkın yönetimi olan demokrasiye olan nefretini açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Aristoteles için insanın toplumsal varlık olduğu kadar politik bir

varlık da olduğu düsturundan yola çıkarak, insanın politik bir varlık olması Herakleitos için ne anlam ifade ettiğini ve bu çerçevede içinde değerlendirildiğinde insanların demokrasiye olan ilgilerinin Herakleitos' ta gerek insanlara ve gerek demokrasiye yönelik neden karşıt bir tutuma yol açtığını bulmaya çalışmak olacaktır. Bununla birlikte ortaya çıkacak sebepler doğrultusunda Herakleitos'un gerek insanlara yönelik sert tutumu ve buradan yola çıkıldığında gerek demokrasiye karşı olan tavrının haklılığı/haksızlığı da böylelikle tespit edilmiş olacaktır.

1. Herakleitos' ta İnsan

Herakleitos, üzere Antikçağda da 'karanlık Herakleitos' lakabıyla gayet iyi bilinen biriydi. Herakleitos kendisini halkın değil, ancak seçkinlerin okumasını istiyor ve bilinçli bir şekilde karanlık bir üslup kullanıyordu. Bu nedenle yaşadığı zaman itibarıyla yeterince anlaşılamamış ve kendisine karanlık, ya da bulanık manasına gelen 'sketinos' lakabı takılmıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2013:62). Sokrates gibi bir düşünür bile onun ifadelerinden ancak bir kısmının mükemmel olduğunu söyleyerek anlayabildiğini, geri kalan kısmını anlayabilmek için ancak Deloslu bir dalgıç gerektirir diyerek çok zor olduğunu ve bu nedenle onu anlayamadığını açıkça itiraf etmek zorunda kalıyordu (Laertios, 2019:76,418). Herakleitos'un günümüze kadar ulaşan fragmanlarda kullandığı dil gizemli ya da söylenildiği üzere üslubu her ne kadar karanlık olsa da, elimize ulaşan fragmanlarına yakından bakıldığında insanlara yönelik tutumunda ne kadar sert ya da küçümseyici olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ama Herakleitos'un insanlara yönelik sert tutumu ile ilgili fragmanlarına geçmeden önce, onun insanlara olan karşıtlığının, başka şeylerin olup olmadığı ile ilgili, arka planına bakmakta fayda vardır. Neticede Herakleitos'u böyle bir tutuma sürükleyen bazı neden/nedenler olduğu aşikâr ve bu neden/nedenler bilinmeden de onun bu yöndeki düşüncelerinin anlaşılmayacağı ortadadır.

Herakleitos'un yaşamına ilişkin bütün bilgilerin yer aldığı tek olan kaynak, onun kral-rahipler veren Aristokrat bir aileden geldiğini ve bununla birlikte yönetim sırası kendisine geldiğinde bu hakkını kardeşine devrederek, Efes sınırları içerisinde bulunan Artemis tapınağına çekilip münzevi bir yaşamı seçtiğini söylemektedir(Laertios, 2019: 421). Daha önce de söylendiği üzere hem makam ya da mevkii istememesi ve hem de halka olan nefretini gösterme açısından Artemis tapınağına çekilen Herakleitos, "çocuklarla âşık kemiği oynuyor ve etrafında toplanan Ephesoslulara da ne bakıyorsunuz, lanet olasılar, böylesi aranızda katılıp politika yapmaktan daha iyi değil mi?" (Laertios, 2019:417) diyerek onlara olan öfkesini bir nevi tokat gibi suratlarına çarparak ortaya koyuyordu. Tam da Capelle'nin (2016:95) söylemiyle "Herakleitos, sayıları çok fazla dediği ayaktakımının taşkınlıklarından tiksiniyor dağların yüksekliğinde, ırmakların akışında, hiç sakinleşmeyen denizin kıyılarında, özellikle geceleri yıldızlı gökyüzünde kendini belli eden kutsallığı bozulmamış doğanın yalnızlığına çekilmişti." Bununla birlikte bazı kaynaklar Herakleitos'un yaşadığı Ephesos (Efes) kentinde, yönetimde bulunan demokrasi taraftarlarınca en yakın arkadaşı olan Hermodoros'un Ephesoslular tarafından kentin dışına sürgüne gönderildiğini de bildirmektedir. Dolayısıyla Herakleitos'un gerek aristokrat bir aileden gelmesi ve muhtemelen kendisi gibi aristokrat bir aileden gelen en yakın arkadaşı olan Hermodoros'un sürgüne gönderilmesi, onun Ephesosluların neredeyse çoğunluğuna karşı büyük bir öfke içerisine girmesine yol açmıştır denilebilir. Hatta arkadaşının sürgün edilmesi nedeniyle onlara olan öfkesini, "Bütün yetişkin Ephesoslular kendilerini asıp kenti çocuklara bıraksalar iyi olur, çünkü onlar 'Hiç kimse bizden çok değerli olmamalı; böyle biri varsa, gitsin, başka yerde başkalarının arasında yaşasın" şeklinde bir fragmanla dile getirerek göstermekteydi.

Herakleitos'un gerek elimize ulaşan birkaç fragmanına bakıldığında ve gerek bazı kaynaklardan hayatı ile ilgili bilgiler göz önüne alındığında, hiç kimsenin olmadığı kadar kibirli ve kendini beğenmiş bir insan olduğu anlaşılmaktadır (Laertios, 2019:416). Bununla ilgili Herakleitos (2018:283) bir fragmanında, “çok şey öğrenmek anlayışlı olmayı öğretmez. Öğretseydi, Hesiodos ile Pythagoras'a ve de Ksenophanes ile Hekaitos'a öğretirdi” der ve bununla birlikte başka bir fragmanında, “bilgelik tektir; her şeyi her şeyle yöneten düşünceyi bilmektir” (Herakleitos, 2018:115) diyerek onların bunu bilmediğini ama kendisinin bunu iyi bildiği bağlamında bu kibrini açıkça ortaya koyuyordu. Hatta Herakleitos (2018:257) “düşüncelerini öğrendiğim kişiler içinde bilgeliğin bütün şeylerden ayrı olduğu anlayışına varan bir kişiye rastlamadım” diyecek ve hiç kimseden herhangi bir şey öğrenmedim, tek başıma öğrendim manasında ‘kendimi keşfettim’ (Herakleitos, 2018:241) diyerek, gerek kibrini ve gerek diğer herkesten üstün olduğunu ortaya koyacak kadar da ileri gidecektir.

Herakleitos'un insanlara yönelik olan nefretini sadece yakın arkadaşının Efes kenti sınırları dışına sürgüne gönderilmesi ile onun kibirli, kendini aşırı beğenmiş olmasına bağlamak yanlış olur. Herakleitos'un aristokrat bir aileden gelmesi ve özellikle arkadaşının başına gelen sürgün olayı, onun insanlardan nefret etmesinde sadece görünürde olan sebeplerdir. Madalyonun arka yüzünde başka sebepler olduğu aşikârdır. O halde görünür sebepler dışarıda tutulduğunda Herakleitos insanlardan neden bu kadar çok nefret etmektedir? Fragmanlardan da anlaşıldığı kadarıyla Herakleitos'un hepsine olmasa da insanların çoğunluğuna olan nefretin temelinde, onun için daha çok yasa, kural ve ölçü bağlamında bir gerçekliğe (hakikat) tekabül eden ya da hakikatin bizatihi kendisi olan ve hakikatini insanların çoğunluğunun sadece iştiden önce değil, iştitten sonra da anlamıyorlar dediği ezeli-ebedi olan ‘Logos’¹ yer almaktadır (Herakleitos, 2018: 34). Çünkü ‘Logos’ özellikle Herakleitos'un sözel bir anlatım kazandırdığı fakat bu anlatımın kendisinden bağımsız ebedi olan bir gerçeklik, bu gerçekliğe konu olan şey, yani bir nevi her şey olan bir ve her şeyi düzenleyen, aklımız da dâhil olmak üzere borçlu olduğumuz tanrısal akıl sahibi ilke (Kahn, 1979:193) olmasından ileri gelir.

Herakleitos'a (2018:37) göre “Logos” varolan her şeyde ya da diğer bir ifadeyle her şeye ortak olmasına rağmen, insanların çoğunluğu bunun dışında hakikat ile hiçbir ilgisi olmayan kendilerine özgü fikirler bağlamında bir yaşam tarzı geliştirmiştir. Bunun içindir ki Herakleitos'a göre sadece nicelik olarak çoğunluktan oluşan bunların hakikati yani Logos'u anlamamalarına yönelik iki fragmanında şöyle demektedir; “onlar ahmak insanlardır ve her söz karşısında şaşırırlar” (Herakleitos, 2018:213) ve aynı zamanda “bunlar budalalardır ve dinlerken sağırırlar, ‘varken, yoklar’ gibidirler” (Herakleitos, 2018:101). Bu iki fragman, Herakleitos'un insanlara karşı olan öfkesinin ne kadar büyük olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca Herakleitos insanlara olan nefretini başka bir fragmanda, “köpekler tanımadıklarına havlarlar” (Herakleitos, 2018:233) diyerek göstermektedir. Bu fragmanda Herakleitos, insanların dar ilgileri ve hiçbir şeyi sorgulamadan kabul ettikleri görüşleriyle, hem hakikatin ne olduğunu bilmedikleri gibi hem de ona karşı koyarak muhalefet ettiklerini ifade eder. Haliyle Herakleitos insanların çoğunluğunun bu Logos'u anlayamamalarının asıl sebebini de, onların asli öneme sahip olan ruhun tatmini için değil de, bedensel hazların peşine düştüklerini ve mutluluğu sadece tıpkı hayvanlar gibi bedensel hazlardan elde edileceğini düşünmelerine bağlamaktadır. Bu düşüncesini Herakle-

¹ Logos; legō (legein: söylemek, anlatmak, konuşmak) fiilinden türetilen logos terimini fragmanlarda üç temel anlamda kullanır: (1) söz, söyleme, anlatma ve söylem; (2) yasa, kural, ölçü, ilke ve miktar; (3) saygınlık ve ün. (Herakleitos, s. 34.) Görüldüğü üzere Herakleitos logos terimini birbirinden farklı anlamlarda kullansa da, ama

itos (2018:41) “Mutluluk bedensel hazlardan kaynaklanmış olsaydı, öküzler yemek için burçak bulduklarında, onlara mutlu varlıklar derdik” şeklinde bir metafor kullanarak sert bir dille eleştirmektedir.

Herakleitos için insanı mutluluğa götüren şeyin bedensel hazların tatmini yönünde bir yaşam sürmek değil, aksine ruhun tatmini yönünde bir yaşamın olması gerektiği gayet açıktır. Ruhun tatmini yönünde bir yaşama sahip olmanın yolu da bilhassa bilge bir zat olmaktan geçer. Bilge olmak için ise en önemlisi, “Logosu işiterek her şeyin bir olduğunu kabul etmektir” (Herakleitos, 2018:135). Diğer bir ifadeyle her şeyi her şeyle yöneten temel düşüncüyü yani Logos’u bilmektir (Herakleitos, 2018:115). Ama bilge olabilmek haliyle öyle herkesin elde edebileceği yani sıradan insanların sahip olabileceği bir şey olmadığı gibi, sahip olmak isteyenlerin ise fazlasıyla bir zahmete katlanması gereken bir şeydir. Nihayetinde hakikati bulmak ve keşfetmek isteyen insanlar için bulunması çok zor ve zahmetli bir madendir. Çünkü Herakleitos’a göre hakikat tıpkı bir altın gibidir ve o çok derindedir, bu nedenle öyle kolaylıkla kendini ele veren bir şey değildir. Hakikate ulaşmak için derinleşmek ve özerini örten ön yargılardan kurtulmak gerekir. Bu da sıradan ve niteliksiz olan çoğu insan için çok zor hatta mümkün değil denilecek bir uğraştır. Çünkü bu tür insanlar çerçöpü bilgiye tercih ederler (Herakleitos, 2018:77). Bu yüzden çokça araştırmak, özverili olmak ve derin bir kavrayışa sahip olmak gerekir ve ancak bu tür insanlar bilge insan olurlar. Böyle bir yapıya sahip olan insan sayısı da Herakleitos’a göre çok azdır. Dolayısıyla Herakleitos (2018:67) için insanların çoğu başlarına gelenler hakkında düşünmez ve öğrendiklerini kavrayamaz, yalnızca kendi kanılarına inandıkları için bilge olmaktan çok uzaktır.

Herakleitos’un felsefi düşüncesinde ‘Logos’ kavramının çok önemli bir yer tuttuğu hatta başlı başına bu kavramdan ibaret olduğu görülmektedir. Öyle ki Herakleitos’un elimize ulaşan ‘ilk fragman’ından neredeyse son fragmanına kadar her şeyin bu ‘Logos’ çerçevesinde ele alınması, bunu zaten açıkça göstermektedir. Buna göre ‘Logosu’ anlamayan insanların sayıca çok olması, bunların Herakleitos için sıradan ve niteliksiz görülmesine sebep olmaktadır. Daha çok bu sebepten dolayı da Herakleitos, insanlara karşı büyük bir kin ve nefret içerisindedir. İnsanların çoğunluğuna karşıt tüm olumsuz söylemlerine rağmen özellikle bir fragmanında Herakleitos (2018:267), “düşünme herkeste ortaktır” diyerek aslında herkesin düşünebilme ve Logos’u anlayabilme yetisine sahip olduğunu söylemekten de geri durmaz. Ama buna rağmen insanların çoğunluğunun onu anlamak yerine tam tersi bir yönde bir tutum ve davranış sergilemesi, Herakleitos’un onlara karşı büyük bir öfke duymasına sebep olmaktadır. Nihayetinde Herakleitos’un (2018:101), “kendimi keşfettim” söyleminde olduğu gibi, her insan istediğinde kendisini keşfedebilir ve bu doğrultuda ‘Logos’ adını verdiği hakikate ulaşabilir. Ama bunu yapmayan insan Herakleitos’a göre sıradan ve niteliksiz biri haline dönüşür.

Herakleitos’a (2018:59,107) göre insanların çoğunluğu etraflıca düşünerek kendilerini keşfedip hakikate ulaşmak bağlamında uygun bir yaşamı tercih etmek yerine, tıpkı domuzların temiz su yerine pis sudan hoşlanması ya da diğer bir ifadeyle domuzların çamurda, tavukların ise toz toprakta yıkanması gibi doğalarına daha elverişli olan bir yaşamı tercih etmektedirler. Bu da Herakleitos’un insanların çoğunluğuna karşı olan nefretinin daha da artmasına yol açmaktadır. Görüldüğü üzere Herakleitos’a göre insanların tümü, düşünmek ve bu doğrultuda kendini keşfedip hakikate ulaşmak yetisine sahip olmasına rağmen, bunlardan çoğunluğunun daha çok

fragmanlarda logos terimini, daha çok ‘gerçek, hakikat’ manasına gelecek şekilde kullanmaktadır. Biz de logos terimini ‘gerçeklik ve hakikat’e tekabül eden bir bağlamda, Herakleitos’un vurguladığı şekilde ele alıyoruz.

doğası gereği sıradan ve niteliksiz bir yaşam sürmeye istekli olduğu için, kendi doğalarının dışına çıkmayıp, kalitesiz olan bir yaşamı seçmiştir. Bunun en özet anlamı, her insanın doğasına en uygun olanı yaşamasıdır. Bundan dolayı da onlardan nefret etmek ve onlara karşıt bir tutum içerisinde olmak için bunlar, Herakleitos'a göre yeterli sebepler olmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse Herakleitos'un insanlara karşı olan nefretinin temelinde onların kendileri, çevre ile evren üzerinde düşünmemeleri yani en önemlisi Logos'u bilmeden bir yaşam sürmelerinde yatmaktadır. Bu nedenle Herakleitos'un insanların çoğunluğuna yönelik olan nefreti, onu insanların çoğunluğun oluşturduğu demokrasiye de tavır almasına yol açmıştır.

2. Herakleitos' ta Demokrasi

İsmi her ne kadar Atina kenti ile anılsa da, aslında eski Yunan tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan demokrasi kavramı, eski Yunanca'da 'halk' anlamına gelen 'demos' kelimesiyle, iktidar veya yönetim anlamına gelen 'kratos' kelimelerinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. O halde demokrasi, demos tarafından yani halk tarafından yönetim anlamına gelmektedir (Heywood, 2019:102). Bu çerçevede içerisinde değerlendirildiğinde demokrasi; soylulardan oluşan azınlık yönetimi olarak aristokrasiye, birkaç kişinin yönetimi olarak oligarşiye ve tek kişinin yönetimi olarak monarşiye karşıt bir yönetim biçimi olarak çoğunluğun veya halkın kendi kendini yönetmesi ile ortaya çıkan siyasal bir rejimdir (Cevizci, 2013:411). Diğer bir anlamıyla demokrasi; bilhassa çoğunluğun yönetiminde, siyasal olarak herhangi bir karar alınırken doğrudan ya da dolaylı olarak pay sahibi olmasıdır. Görüldüğü üzere demokraside en başat unsur olan 'çoğunluk'un siyasal olarak tek karar mercii olmasıdır. Peki, demokrasinin ana omurgasını oluşturan bu çoğunluğun Antikçağ filozoflarında ama özellikle Herakleitos' ta nasıl bir karşılığı vardır? Herakleitos'taki karşılığı, Winston Churchill'in 1947 yılında İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında; "demokrasi en kötü yönetim şeklidir; zaman zaman denenene diğer tüm yönetim şekillerini hariç tutacak olursak" (Heywood, 2019:102) dediği gibi kötü ve bu nedenle uzak durulması gereken bir rejim midir?

Antikçağda, neredeyse Yunanlı filozofların tamamına yakını demokrasi karşıtı bir tavır içerisinde olmuşlardır. Daha doğrusu Yunan filozofları arasında aristokrat eğilimler taşımayan veya siyasal olarak aristokratik rejimin taraftarı olmayan çok az sayıda filozof vardır. Bunlardan özellikle Platon, Aristoteles, Pythagoras vb. ile birlikte birçok Yunan filozofu aristokratik bir tutum sergilerken, Empedokles, Demokritos ve Protagoras gibi çok nadir filozoflar da demokratik bir eğilim içerisinde olmuşlardır (Arslan, 2009:56,140). Demokrasi terimi Antikçağdan başlayarak neredeyse 19. Yüzyıla kadar, "ayaktakımının yönetimi" olduğu iddiasıyla pek de olumlu olmayan çağrışımları beraberinde getirmiştir (Heywood, 2019:101). Ranciere (2014:8) göre bunun nedeni, "sözcüğün bizzat kendisinde olmasıdır. Çünkü kendisi bir nefretin ifadesidir. Demokrasi sözcüğü, Antik Yunan'da ilk olarak, çokluğun korkutucu yönetimini, her türlü meşru düzenin mahvedilmesi olarak gören kişiler tarafından hakaret olarak icat edilmişti. İktidarın kendilerine doğuştan bahşedildiğine ya da yetenekleri nedeniyle kendilerine verildiğine inanalar için demokrasi tiksiniçlikle eşanlamlı olarak kaldı." Bu bağlamda değerlendirildiğinde demokrasi rejiminin Aristoteles'teki (2017:128) karşılığı, hem özgür olup hem de zengin olmayan çoğunluğun yönetimi ellerine almalarıdır. Daha yakından irdelendiğinde demokrasi yönetim biçiminde yer alan çoğunluk Aristoteles'e göre, zengin olmadığına göre 'fakir bir çoğunluk'tur ve bu çoğunluk her zaman sıradan ve niteliksiz olarak addedilmektedir. Çünkü eski Yunanca'da halk (çoğunluk), 'fakir' ve 'sıradan' anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü üzere düşünce tarihinde politik düşünceleri itibarıyla, demokrasiye karşıtlığıyla bilinen bu filozofa göre demokrasinin

bel kemiğini oluşturan fakir çoğunluk, aynı zamanda sıradan ve nitelsiz bir çoğunluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Düşünce tarihinin önde gelen isimlerinden olan Aristoteles gibi bir filozofun hocalığını yapmış olan Platon gibi büyük bir düşünürün de, en aşırı demokrasi karşıtı düşüncelere sahip olduğu gayet iyi bilinmektedir. Platon'un aslında daha çok hocası olan Sokrates'in bazı düşünce ve eylemlerinden dolayı demokrasi taraftarlarınca idam edilmesinden kaynaklı zaten demokrasiye olan düşmanlığını daha çok artırdığı herkes tarafından bilinmektedir. Bu nedenle Platon demokrasiye yönelik şöyle bir atıfta bulunmaktadır; "Demokrasi, çok hoş bir siyasal düzendir, anarşik ve rengârenktir, eşit olanlara (elitler) ve olmayanlara (fakirler) aynı şekilde, ayırım yapmaksızın, bir tür eşitlik sağlar." (Kuçuradi, 1998:21) Platon burada demokrasiye karşı yani dolaylı olarak çoğunluğa cephe alarak, aristokratik bir eğilim içerisinde olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda değerlendirilecek olursa Platon ve Aristoteles gibi iki büyük filozofa göre demokrasi, 'fakir', 'sıradan' ve 'ayak takımı' manalarına gelen kitlelerin yönetimi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Yunancada zengin ve bununla birlikte soylu olanlar, gerek ahlaki gerek de siyasi açıdan en iyi oldukları düşüncesiyle erdemli, varlıklı, asil ve ileri gelenler olarak adlandırılırken, bu elit grubun dışında kalanlar ise özellikle sıradan insanlar, fakirler, yığın ve en kötü gibi sözcüklerle anılıyordu (Arblaster, 1999:29).

Siyasi düşünce tarihinde Platon ve Aristoteles gibi iki büyük filozoftan önce, en aşırı demokrasi karşıtı düşünceleri ile ön plana çıkan Ephesoslular filozof Herakleitos'tur. Herakleitos'un demokrasiye yönelik olumsuz düşünceleri, gerek Platon ve gerek Aristoteles ile bazı yönleriyle paralellik gösterse de, onlardan daha sert olduğu herkesin malumudur. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere Herakleitos, insanların çoğunluğuna karşı büyük bir düşmanlık beslemekteydi. Bu büyük düşmanlığın altında yatan nedenlerden en önemlisi onların, hakikat ile eşdeğer olarak görülen 'Logos'u anlayamamaları ve bunda ısrar etmeleri bağlamında sıradan ve nitelsiz olmalarıydı. Bu nedenle onlar, yığın ya da sürüden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Herakleitos'a göre demokrasi de bu tür insanlardan meydana gelen bir çoğunluğun yönetim şekli olduğundan, doğal olarak ona da karşı büyük bir düşmanlık beslemiştir. Herakleitos çoğunluğa ve dolayısıyla demokrasiye karşı olan düşmanlığını, tıpkı insanların çoğunluğuna karşı duyduğu düşmanlığında olduğu gibi, çeşitli fragmanlar yoluyla dile getirmiştir. Ama özellikle söylemek gerekirse Herakleitos'un demokrasi ismini kullanarak demokrasiye yönelik sert tavrı ile ilgili elimize ulaşan herhangi bir fragman yoktur. Ancak onun demokrasiye olan düşmanlığını, çoğunluğa dair kullandığı olumsuz fragmanlarından duyduğu rahatsızlığından yola çıkarak rahatlıkla çıkarabiliriz.

Yukarıda belirtildiği üzere Herakleitos, insanların çoğunluğuna olan kızgınlığından demokrasiye de karşı tavrı almıştır. Çünkü Herakleitos'a göre demokrasi çoğunluğun yönetimde pay sahibi olduğu bir yönetim biçimidir. Ama bu çoğunluk, özellikle sıradan ve nitelsiz bir çoğunluktur. Herakleitos bunun nedeni de daha önce de değinildiği üzere, insanların hakikati anlamadığından ya da bilginin değerini bilmediğinden ve hatta ona karşı kayıtsız kalmalarında ısrar etmelerine bağlamaktaydı. Bu türden insanlar da çoğunluğa tekabül ettiği için de Herakleitos (2018:51) bir fragmanında bu çoğunluk için, "samanı altına tercih eden eşekler gibidir" diyerek kızgınlığını açık bir şekilde dile getirmekteydi. Görüldüğü üzere Herakleitos'un burada kullandığı fragman, çoğunluğun bilginin değerini hiçbir şekilde bilmediğini ya da en önemlisi çoğunluğun değersiz olanı değerli olana tercih ettiğine dair iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ama bu fragmanla Herakleitos, çoğunluğa olan nefretinde, onları eşekler yerine koyacak kadar ileri gittiğini de söylemeliyiz. Bununla birlikte Herakleitos'un buradaki çoğunluğa olan kızgınlığı, as-

linda demokrasinin bizzat kendisine yönelik olduğu çok açıktır. Herakleitos'un çoğunluğun hem sıradan oluşuna yönelik ve hem de nefret dolu düşünceleri sadece bu fragmandan ibaret olmadığı gibi, gittikçe çoğunluğa yani demokrasiye yönelik üslubunu daha da sertleştirmektedir.

Herakleitos (2018:91) kullandığı diğer bir fragmanında, sıradan olan çoğunluğa dair nefretini gayet açık bir şekilde şöyle ortaya koymaktadır; “çünkü en iyiler bütün şeyler arasında tek bir şeyi seçer: Ölümlüler arasındaki ezeli ünü. Çoğunluk ise bir sığır sürüsü gibi tıknır.” Yakından bakıldığında Herakleitos, öncekine nazaran bu fragmanında çoğunluğa daha fazla yüklenmesi dikkatleri celbetmektedir. Çünkü bu fragmanla Herakleitos çoğunluktan, onu bir sığır sürüsüyle eşdeğer konumda görerek, ne kadar nefret ettiğini görmekteyiz. Herakleitos'un kullandığı bu iki fragman hakkında, çoğunluğu sıradan ve niteliksiz görmek yada küçümsemekten öte artık onları tamamen ‘aşağılamaya’ dönük fragmanlar olduğunu söylersek hiç yanlış olmaz. Herakleitos çoğunluğun sıradanlığına olan nefretini, bir başka fragman yoluyla dile getirmekte devam etmektedir. Herakleitos (2018:131), “*bana göre bir insan çok iyi ise bin kişidir*” diyerek yığınları yani çoğunluğu, daha önce de olduğu gibi, yine küçümsemekte ve bilge olan bir kişi bile olsa, çoğunluktan daha değerli olduğunun vurgusunu yapmaktadır. Kısacası bu fragmanlardan da anlaşılacağı üzere Herakleitos'un insanlara ve akabinde doğal olarak çoğunluğa olan nefreti, bunların oluşturduğu demokrasi gibi yönetim biçimine doğru kayacaktır.

Herakleitos yığın olarak addettiği çoğunluğun demokrasi gibi bir yönetim şeklinin ana omurgasını oluşturması, ister istemez ona da karşı büyük bir cephe almasına sebep olmaktadır. Herakleitos'un demokrasiye karşı olan tutumu, büyük oranda onun insanlara ve çoğunluğa karşı olan düşmanlığı üzerine bina edilmiştir. Doğal olarak insanlara karşı beslenen düşmanlık, aynı şekilde demokrasiye de düşmanlık şeklinde yansımıştır. Bu düşmanlığın dozu diğer demokrasi karşıtı filozoflarla karşılaştırıldığında, onlardan daha yüksek olduğu rahatlıkla görülecektir. Daha önce de söylenildiği üzere bunun birkaç sebebi söz konusuydu. Bunlar; Herakleitos'un aristokrat bir aileden gelmesi ile kendisini fazlasıyla üstün bir kişi olarak görmesi, yakın arkadaşının kentin dışına sürgüne gönderilmesi ve çoğunluktan oluşan insanların basit bir hayat sürmesi gibi bir dizi sebepler neticesinde olmasıydı. Tabi en önemli sebep, insanların sıradan ve niteliksiz oldukları için basit bir hayat sürmekte ısrar etmeleriydi. Bununla birlikte Herakleitos'un insanlara karşı beslediği düşmanlığa yönelik ortaya koyduğu sebepler, onun için aynı zamanda demokrasiye yönelik beslenecek düşmanlık için de gayet yeterli gelmektedir.

Genel Sonuç ve Değerlendirme

Her filozofun, yaşadığı çağının çocuğu olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu anlayış üzerinden hareket edildiğinde, Herakleitos'u da bunun dışında tutmak mümkün değildir. O halde Herakleitos da yaşadığı dönemin bir çocuğu olarak, yaşadığı Efes kentinin gerek sosyal ve gerek siyasal koşullarından etkilenmemiş olması da söz konusu olamaz. Herakleitos yaşadığı Efes kenti, tıpkı diğer Yunan kentleri gibi, uzun bir süre Pers İmparatorluğunun egemenliği altında kalan bir kent olması hasebiyle buhranlar yaşamaktadır. Bu nedenle yönetimi Efes'te aristokratlar ile halk arasında süre giden kavgayı demokrasi taraftarı olanlar kazanır. Herakleitos'un hem bir aristokrat olması ve hem de kendisi gibi aristokrat olan en yakın arkadaşı Hermodoros'un demokrasi taraftarları tarafından kentin sınırları dışına sürgüne gönderilmesi, demokrasiye tavır almasına sebep olmuştur. Herakleitos'un kendisi tarafından bu sebebe, insanların büyük bir çoğunluğunun hakikati (Logos) anlayamayacak kadar basit ve niteliksiz bir hayatı tercih etmeleri de eklenince nefret daha da artmıştır.

Herakleitos'un yaşadığı dönemin siyasal sorunları ve aynı zamanda arkadaşının sürgüne gönderilmesi olayı, onun insan düşmanı olup çıkması için geçerli gerekçeler olabilir mi? Herakleitos'un düşünceleri üzerinden yola çıkıldığında insanların çoğunluğunun doğası gereği sıradan ve niteliksiz olarak karşımıza çıkmaları, onların gerçekten öyle oldukları anlamına mı gelmektedir? Peki ya Herakleitos'un insanların çoğunluğu hakkında ortaya attığı düşünceler itibarıyla, tamamen haksız olduğu da söylenebilir mi? Bu sorulara sağlıklı bir şekilde yanıt vermek, öncelikle insanın gerçekten kim ya da ne olduğunun bilinmesini gerektirir. Ama belirtildiği üzere, bununla ilgili düşünce tarihinde birbirinden farklı görüşler ortaya atılmış ve dolayısıyla bu yönde kati bir cevap vermenin mümkün olmadığı daha çok ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Herakleitos'un insanların sıradan ya da niteliksiz oluşuna yönelik ortaya koyduğu düşüncelerin ne kadarına katılabiliriz?

İnsanların çoğunluğunun sıradan ve niteliksiz olduğu konusunda Herakleitos ile kısmen de olsa hemfikir olmak makul görünmektedir. Çünkü insanların çoğunluğu doğası gereği değil, sonradan sıradan ve niteliksiz olur inancı daha makul görüldüğü içindir. Bu çerçevede içerisinde şöyle bir değerlendirme yapılabilir; insanlar belli bir aile ve çevre içinde doğarlar. İnsanların bunlardan herhangi birini seçme şansı olmadığı aşîkârdır. Bununla birlikte içine doğdukları ailenin ve çevrenin gerek ekonomik ve gerek eğitim seviyesine göre insanlar şekillenirler. Aynı zamanda insanların, içinde doğdukları ülkenin gerek sosyal, ekonomik ve gerek siyasal konjonktüründen etkilendiği gerçeği de söz konusudur. Dolayısıyla buradaki tüm etkileşimlere açık olan insanın, aynı zamanda bu imkânlardan ya mahrum bırakılması veya bu imkânlarla ulaşamamasının göz önünde tutulması gerekir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, insanların doğası gereği sıradan ve niteliksiz olduğunu söylemek ne kadar doğru olur? Söylenebilecek şey, insanların ancak her türlü imkân (ekonomik, eğitim ve siyasal refah vs.) sahip olmasına rağmen kendilerini geliştirmediklerinde sıradanlaştığıdır. Bu durumda ancak insanların doğası gereği değil, imkânlar doğrultusunda sonradan sıradanlaştığı ya da sıradanlaşmadığı şeklindeki bir yorum daha doğru olur. Bu durumda asıl sorulması gereken soru; insanların ne kadarı, imkânları olmasına rağmen kendilerini geliştiriyorlar/geliştirmiyorlar? Bunun kesin bir cevabının olduğunu söylemek çok zor görünmektedir. Ancak bazılarının kendilerini geliştirdiği, bazılarının ise geliştirmediklerini söylemek akla daha uygun gelmektedir. Oysa Herakleitos sayılan bu unsurları göz önüne almadan insanların neredeyse tümüne doğrudan tepki göstermektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında yola çıkıldığında Herakleitos'un insanların çoğunluğuna olan nefreti, onu doğrudan demokrasi aleyhtarlığına da götürmektedir. Herakleitos'un her ne kadar demokrasiyi de böylesine basit ya da sıradan olarak gördüğü bir çoğunluğun oluşturmamasından kaynaklı ona da tümüyle cephe alsa da, Herakleitos'un bu konuda da tam manasıyla haklı olduğu söylenemez. Çünkü insanın doğası gereği mi basit bir varlık olduğu yoksa sonradan kendi isteği dâhilinde mi sıradan bir hayat sürerek basitleştiği konusunda net kanıya varmanın neredeyse mümkün olmamasıdır. Ayrıca günümüzün modern dünyasında bilimlerin bile hala insanı tanımaya yönelik çalışmalara devam ettiği göz önüne alınırsa, Herakleitos'un bu konuda yanlış olduğu daha rahat anlaşılabılır. Bu durumda Herakleitos'un hem insanların çoğunluğuna hem de buradan yola çıkıldığında demokrasiye karşı düşmanlık beslemesi konusunda haksız olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L., (2013). Kent Devletinden İmparatorluğa, (7b), Ankara: İmge Kitabevi.
- Arblaster, Anthony, (1999). Demokrasi, Çev., Nilüfer Yılmaz, Ankara: Doruk Yayınları
- Aristoteles, (2017), Politika (3b.), (Çev., Furkan Akderin), İstanbul, Say Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Ahmet, (2009), İlkçağ Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi (3b.), (Cilt. 1), İstanbul, İBÜN. Yayınları.
- Capelle, Wilhelm, (2016), Sokrates'ten Önce Felsefe, (Çev., Oğuz Özügül), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Cevizci, Ahmet, (2013), Paradigma Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
- Freud, Sigmund, (1993), Yaşamım ve Psikanaliz, (Çev., Kamuran Şipal), İstanbul: Say Yayınları.
- Grotius, H., (2011), Savaş ve Barış Hukuku, (Çev., Seha L. Meray), İstanbul, Say Yayınları.
- Herakleitos, (2018), Fragmanlar, (Çev., Çengiz Çakmak), İstanbul, Alfa Yayınları.
- Heywood, Andrew, (2013), Siyaset, 9. Basım, (Çev., B. Berat. İpek vd.), Ankara, Adres Yayınları.
- Hobbes, Thomas, (2004), Leviathan, (Çev., Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İncil, (2012), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- Kahn, C. H., (1979), The Art And Thought Of Heraclitus: An edition of the fragments with translation and commentary, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kuçuradi, İonna, (1998), "Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15/Ö.,s. 21-27, Ankara.
- Laertios, Diogenes, (2019), Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, (Çev., Candan Şentuna), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Özlem, Doğan, (2008), Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, 5. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- Ranciere, Jacques, (2014), Demokrasi Nefreti, (Çev., Utku Özmakas), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Rousseau, J. J., (2011), Emile ya da Eğitim Üzerine, (Çev., Yaşar Avunç), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sartre, J. Paul, (2005), Varoluşçuluk, (Çev., Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları.
- Tevrat, (2018), Dorlion Yayınları, Ankara.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, (2006), Açıklamalı Kuran-ı Kerim-Meal ve Anlamı (Türkçe), İstanbul: Esmâ Yayınları.